

Nahivden Dilbilime: Temmâm Hassân'ın Nahvin İhyasına Yönelik Görüşlerinin Değerlendirilmesi

From Syntax to Linguistics, an assessment of Temmâm Hassân's Views regarding the revival of Syntax

Hüseyin ARAZ

MEB/İ.H.L. Öğretmen
Ministry of National Education/ Teacher
Istanbul/Turkey

huseyinaraz.6@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7427-953X

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 15 Nisan/ April 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 09 Haziran / June 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Hüseyin Araz, "Nahivden Dilbilime: Temmâm Hassân'ın Nahvin İhyasına Yönelik Görüşlerinin Değerlendirilmesi". *Van İlahiyat Dergisi*, 10/16 (Haziran 2021), 71-96.

İntihal: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by turnitin. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.org.tr/vanid> | mailto: vanyyuifd@yyu.edu.tr

Nahivden Dilbilime: Temmâm Hassân'ın Nahvin İhyasına Yönelik Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Özet

Klasik erken Arap edebiyat tarihi araştırmalarının ardından nahiv ile dilbilim karşılaştırılması yapılarak nahivden dilbilime intikal sürecinde Arap dilindeki oluşum ve Arap dil gelişimini ortaya çıkararak sebepler ele alındı. Bu sebepler esas itibâriyle ulusal, siyasî ve toplumsal sebeplerdir. Bu bağlamda Arap dilinin gelişiminin ardındaki kültürel ortamla irtibatına dair argümanlar araştırıldı. Basra ile Kûfe dil ekollerinde nahivci ve dilcilerin arasındaki nahiv tartışmalarının hicrî II. yüzyıldan itibaren özellikle Kûfe ve Basra'daki nahivci ve dilcilerin Bağdat'a göç etmesinden sonra başladığı, nahiv kurallarını temellendirme hususunda dil ekollerinin aralarında yaşanan tartışmalarının gramer kurallarını nasıl etkilediğine yer verildi.

Kur'an'ın nazil olduğu coğrafyada çeşitli lehçe ve dillerin kullanımı bakımından oldukça zengin, nahivci ve dilcilerin neden Arap dili için sınırlandırmalara gittiği, hangi gerekçelerle böyle bir kanaate vardıkları hâlâ tartışma konusudur. Arap dilinin belirli bir zaman dilimiyle ve birkaç kabilenin dil kullanımlarıyla sınırlandırılarak derlenmesini savunanlara karşı nahivci ve dilcilerin bu tutumları eleştirilmiş bu türden sınırlandırmaların Kur'an'ın geniş olan dil evrenini daralttığına dair argümanlar temellendirilmeye çalışıldı.

Temelde dilin vasfı olarak başladığı ancak daha sonraki yıllarda mi'yârî bir yöne evrildiği dolayısıyla dilin dinamik ve doğal yapısının zayıflatıldığına dair modern dönem dilcilerinin görüşlerine yer verildi. Dilin tekrar vasfı haline dönüşmesi gerektiğine dair iddialar ele alınıp tartışıldı. Dilbilim ile filoloji arasındaki nüans karşılaştırılarak Doğulu ve Batılı dilbilimcilerinin dilbilim hakkındaki görüşleri tartışıldı. Modern Arap dilbilimcilerinin fikhü'l-luga ile ilmü'l-luga terimlerinin birbirlerinin yerine kullanılabilmesine dair görüşler makalede yer verilen önemli konulardan biridir. Son olarak Temmâm Hassân'ın ve diğer modern dilbilimcilerinin Arapçayı ihyâ ve tecdît adına ileri sürdükleri görüşleri ve klasik Arap edebiyatının erken döneminde nahivcilerin ve dilcilerin dil malzemelerini edinmedeki yöntemlerine yönelik eleştiriler ele alınıp tartışıldı.

Anahtar Kelimeler: Temmâm Hassân, nahiv, dilbilim, fikhü'l-luga, ilmü'l-luga, filoloji, Ebü'l-Esved ed-Düelî.

From Syntax to Linguistics, an assessment of Temmâm Hassân's Views regarding the revival of Syntax

Abstract

In this article, following an introductory summary to the classical early Arabic literature, syntax and linguistics are compared and in the process of transition from syntax to linguistics, the development of Arabic language and the sources and the basic foundations that have led to this development are discussed. The sources of the development of the Arabic language are national, political and social. Under the national sources, the dominant culture during the development phase of the Arabic language and its impacts on the development of the Arabic language are discussed. Under the political sources, the fierce syntax debates between the representatives of syntax and linguistics from Basra and Kufe Linguistic Schools, which took place following their immigration to Baghdad towards the end of the second hijri year, and the impact of this on the development of the Arabic language are discussed. The disagreements and agreements regarding how the debates between the linguistics schools around the grounding of the syntax rules affected the grammar rules are amongst important discussion points in the article.

In the article, it is also considered as to why representatives of syntax and linguistics have restricted the vocabulary of the Arabic language especially given that during the time when the Quran was revealed, the language was rich involving vocabulary from many tribes, dialects and even languages. Besides, when compared with the Quran language, Arabic poetry's literature and content has remained very poor. It is argued that when the Arabic language was compiled by the representatives of syntax, the studies to this effect were restricted to certain tribes and histories which narrowed down the broad language universe of the Quran. The views and arguments in this respect are grounded in the article. Also, claims and thoughts regarding the criteria in collecting Arabic language's language material are presented in the article. Debates on what ground the early representatives of syntax have reached this conclusion are also presented.

Furthermore, the views of modern linguistic scientists on how through the development of language from qualitative to standard (mi'yari) in the subsequent years, the dynamic and natural structure of the language was weakened are amongst primary discussion topics in the article. The claims that language should revert to qualitative, in other words to its original form are discussed. The nuance between linguistics and philology is compared and the views of Eastern and Western linguistic scientists on this and their understanding of this are discussed. The thoughts of modern Arabic linguistic scientists that the terms "fikhü'l-luga and ilmu'l-luga" can be reciprocally used in each other's place to overcome the contradiction in terms, are debated. Finally, the views and recommendations of Temmâm Hassân and other

modern linguistic scientists' in reviving and renewing the Arabic language and the critics towards the method that the representatives of syntax and linguistics used in collecting language material in the early period of the classical Arabic literature are presented.

Keywords: *Temâm Hassân, sentaks, linguistics, ilmu'l-luga, philology, Ebü'l-Esved ed-Düelî.*

Giriş

İnsanoğlunun en temel özelliklerinden biri konuşabilmesidir. Konuşma ise dil ile gerçekleşen bir özelliktir. Konuşma salt bir iletişim unsuru olarak da görülemez. Zira düşünme, akletme, hesap yapma ve öngöründe bulunma vb. insani özellikler de konuşma olarak nitelenir. Nitekim mantık kelimesi “nutk” kelimesinden türetilmiştir ve mantıkçılar bu ilişki bağlamında “mantık”ı bir iç konuşma olarak tanımlamışlardır. Benzer şekilde mantık kelimesinin Batı dillerindeki karşılığı olan logic, logos'tan türemiştir ve logos, kelim, akıl, ilke, anlamlarına gelir.¹ Dolayısıyla dil basit bir yeti değil, insan ontolojisinin olmazsa olmaz bir özelliği olarak görülür. Bu itibarla dil son derece karmaşık bir ilişkiler ağı, bir sistem veya ontolojik bir unsur olarak karşımıza çıkmakta ve tartışmalara konu edilmektedir.

“Dil, düşünce, duygu ve isteklerin bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü çok gelişmiş bir dizgedir.”²

Yukarıda ifade edildiği gibi dil, düşüncenin taşıyıcısıdır. Dil olmadan düşünceden bahsedilemeyeceği gibi toplumlar da düşüncelerini dilleri üzerinden gelecek nesillere aktarırlar. Dil örfî yapılardan oluşan düzenli bir sistemdir. Bu sistem sessel/fonetik, sarfî/morfolojik ve nahvi/sentaktik yapılardan oluşmaktadır. Bu yapılar belli bir usûl ve kâidelere boyun eğmektedir. Yine de bu yapılar dilsel anlamlara ulaşmak için birbirleriyle tam bir uyum içindedir.

Dil aynı zamanda duyuşal ve görsel olarak bir iletişim aracıdır. Anlamın karînelereinden biri de sözlerin nağmesi, organın hareketleri, imâ yoluyla veya kaş göz işâretleriyle, el-kol hareketleriyle yapılanlar da birer iletişim aracı olarak kullanılmaktadır.³ Dil ile ilgili bu yüzeysel değerlendirmelerin akabinde klasik Arap dilinin tarihsel gelişimine

¹ Necati Öner, *Klasik Mantık*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986), 5. Baskı, 1.

² Doğan Aksan, *Her yönüyle Dil*, (Ankara: TDK Yayınları, 2015), 1/55.

³ Temâm Hassân, *İctihâdâtü'l-lugaviyye*, (Kahire: Alemlü'l-Kütüb, 2007), 111.

bakıldığında zamanla klasik nahiv düşüncesinin nasıl dilbilime büründüğü, modern nahivcilerin özellikle Temmâm Hassân'ın bu bağlamdaki görüşleri değerlendirilecektir.

Erken dönem klasik Arap dili tarihi karanlıkta kalan birçok noktanın aydınlanması açısından, başlangıç ve oluşum tarihi bakımından araştırmacıların hep dikkatini çekmiştir. Bugün Arapçanın üzerine inşa edilen yapının vuzuha kavuşturulması bakımından elde edilen bilgi ve bulgular daha da bir önem arz etmektedir. Araştırmalar derinleştirdikçe sema' ve kıyasa dayalı dil malzemesi ediniminde, bölge ve kabile seçiminde başvurulan usûller ve tercihler, dilci ve nahivcilerin yöntemlerini belirlediğinden, müteahhirîn nahivcilerin eleştirilerine maruz kalmıştır. Klasik nahivcilerin büyük bir gayretle dil malzemesini derlerken bir taraftan da Arapçanın malzeme ediniminde tedvîn ve tasnîfi için bir tarih ve zamanla sınırlamalarının Arapçanın gelişimine zarar verdiği ifade edildi. Arapçanın temel dil kaynaklarının belirlenmesinde bir kotanın uygulanmasının birçok kelimenin, şiiirin ve kabile lehçelerinin dışarda bırakılmasına neden olduğu aşikârdır. Müteahhirîn nahivciler ise seleflerinin şehirlilerden dil adına hiçbir şeyin alınmamasını, sadece sınırlı kabile ve selika sahibi Araplardan dili almalarındaki yöntemleri tenkît edilmiş, betimsel analitik bir yöntemle dile yaklaştırmışlardır.

Klasik Arap diline dair bir araştırma yapıldığında ilk simanın şüphesiz Ebû'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) olmasına karşın onun nahve dair literatürde kayda değer bir çalışması belirlenemedi. Şevkî Dayf'ın (ö. 2005) iddiasına göre, ed-Düelî'nin, Kur'an'ı harekeleyen kişi olarak tarihe geçmesi, bu husustaki çalışması kayda değerdir. Ancak nahiv bilgilerini Hz. Ali'den (ö. 40/661) aldığını söyleyen ed-Düelî, Hz. Ali'nin iç siyaset döneminde yaşadıkları göz önüne alındığında zayıf bir ihtimal olarak görülebileceğini, hatta kimilerine göre bir mitoloji dahi olabilir iddiasında bulunmaktadır.⁴

Nahvin başlangıcı için söylenen en muteber şeyin; Mushaf'ın okunmasında nahvin başlangıcı için en hakiki sebebin, Mushaf'ın okunmasında karşılaşılan sıkıntılara dönük harekeleme ve noktalama faaliyetleri olduğu söylenebilir. Temmâm Hassân, Kur'an Mushaf'ının noktalanmasını/harekelenmesini nahvin başlangıcı için en hakiki sebep sayarken ona göre nahiv, ed-Düelî'nin eliyle tamamlanmadığını o sadece buna bir başlangıç yaptığını, ondan Arap gramerine dair bir şey tevârüs etmediğini onun ardından gelen nesil yeni dil

⁴ Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyyîn*, (Kahire: Dâru'l-Maârif Trhs.), 7. Baskı, 14.

kurallarını ortaya koyduğunu belirtir. Abdullah b. İshâk el-Hadramî (ö. 117/735) ve öğrencisi İsâ b. Ömer es-Sekâfi (ö. 149/766) ilk elden bazı kurallar derlediler.⁵

Ebü'l-Esved ed-Düelî ve çağdaşlarının rihle ve sema'a dayalı bir faaliyet yapmadıklarını, nahiv çalışmalarının kişisel gayretlerinden kaynakladığını bilinmektedir. Ancak bütün bu zevâtın nihâî gayesinin fasîh Arapçayı belirtmek olduğunu söyleyen⁶ Temmâm Hassân, nahvin oluşumunda birinci nesil olmadığını, kelimenin taksîmi ve hareketlerin i'râbı vb. konuların o gün için bilindiğini hatta nahiv ilmine "mevâlî ilmi" denildiğini ifade eder. Zira nahve dair bilgileri, din dilini, sosyal dili mevâlîlerden öğreniyorlardı, çünkü nahivcilerin tamamı neredeyse mevâlîdendi. Nahvin oluşumu onların gözleri önünde ve onların eliyle yapılıyordu. Dikkat edilirse birinci tabakadan sonra ikinci tabakadan neredeyse Arap asıllı nahivci yok denecek kadar azdır. Arap asıllı nahivcilerden Halil b. Ahmed, (ö.175/791) Amr b. A'la (ö.154/771) ve Ebû Osman el-Mazinî (ö.249/863) gibi zatlar bunun dışındadır. Bu bakımdan nahiv ilmi, mavâlî'nin yani dil selîkası zayıf ve Arap asıllı olmayanların elinde ilmî nahivden ta'limî nahve dönüştüğü söylenebilir.⁷

Halil b. Ahmed erken dönemin en önemli, en derin ilk dil bilginlerinden biri olup nahiv teorilerini tespit eden ve bunu yerli yerine koyan kişidir. Halil b. Ahmed, çöle gidip bedevîlerden dile ilişkin alan çalışması yapmış, bugün dilbilim dediğimiz şeyi tarihte ilk defa *Kitâbül-ayn* isiminde sistemli bir sözlük hazırlayarak oluşturan kişi olmuştur.⁸

Erken dönemde yazılan ilk kitaplardan biri de Sibeveyhi'nin ((ö 180/796)) *el-Kitâb* 'ıdır. Arap nahvi, sadece Arapçanın doğru bir şekilde konuşulmasını ve yazılmasını öğreten kâideler olmayıp bunun yanında, bu dilin içerisindeki düşünüş, ilke ve kâidelerdir. Nahiv, Arapların düşünme biçimini göstermektedir. Bazı klasik nahivcilerin tabiriyle nahiv, Arapçanın mantığıdır. Diğer ilimleri de ihtiva eden, bundan daha fazlasıdır.⁹ Dolayısıyla nahvin oluşum süreci mi'yârî değil vassıfîdir yani ilmî değil talîmîdir. Gramer yöntemin bir parçasıdır dilin bir parçası değildir.¹⁰ Bu bakımdan dilin asıl işlevi gerçeği betimlemektir,

⁵ Temmâm Hassân, *el-Usûl: Dirâsatün ebistemolociyyetün li'l-fikri'lugavî inde'l-Arab Nahiv- fikhü'l-luga-belâga*, (Kahire: Âlemü'l-kütüb, 2000), 87.

⁶ Temmâm Hassân, *el-İctihâdâtü'l-lugaviyye*, (Kahire: Âlemü'l-kütüb, 2007), 17.

⁷ Temmâm Hassân, *el-İctihâdâtü'l-lugaviyye*, 28.

⁸ Temmâm Hassân, *el-Usûl*, 231.

⁹ Muhammed Âbid Câbirî, *Arap İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Burhan Köroğlu-Hasan Hacak-Ekrem Demirli, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000) 2. Baskı, 57.

¹⁰ Temmâm Hassân, *el-Lugatü'l-Arabiyye; ma'nâhâ ve mebnâhâ*, (Kahire: Âlemü'l-kütüb, 2007), 157.

kural koymak değildir. Temmâm Hassân ve benzeri Arap dilbilimcileri nahvin de dilbilim gibi vasfî ve istikrâh bir yöntemle dili ele almak gerekir düşüncesindedirler.

Bu ilmî nahiv ile talîmî nahiv arasındaki fark; yöntem farkıdır. Talîmî nahiv kural koyar ve bu verilen kurala uymayı isterken, ilmî nahiv ise tümevarımsaldır. Talîmî nahiv kuralcıdır, ilmî nahiv ise betimseldir. Toplumsal kurallar nahiv kurallarından daha güçlüdür.¹¹

Arap nahvinin otoriterleri; asırlar boyunca Sibeveyhi'nin derlediği gibi “Fasîh Arapça ile ilgili olarak birinci asır ile diğer asırlar arasındaki ihtilafın sebebi, terkipten çok üslûptadır.”¹² Arapçanın erken dönem tedvîni, dile ait sözcüklerin toplanması, dökümünün yapılması, türetilme yollarının belirlenmesi, cümle kuruluşlarıyla ilgili kuralların konması ve yazımdaki muhtemel karışıklığı önleyecek işâretlerin icat edilmesi vb. bütün bunlar yeni bir ilmin inşâsının habercisidir. Tedvîn faaliyeti içinde yer alan bu şahsiyetler, kendinden sonraki kuşaklara kurallı, disiplinli öğretim, dolayısıyla ilim ve kültürü kuşaktan kuşağa taşımaya uygun bir dil kazandırmışlardır.¹³

Ebü'l-Esved ed-Düelî'den sonra hicrî birinci asırda nahvin kuralları, Abdullah el-Hadramî (ö.117/735) ve öğrencilerinin eliyle oluştu hatta büyük ölçüde tamamlandı. Ortaya koydukları nahiv kuralları ile dildeki doğru ve yanlış belirlerken, şâzları, istisnâları, belirlenen kurallara uyanları ve uymayanları yani bir dilin malzeme derlemesinin başlangıcında gerekli olan her türlü malzemeyi tedârik ediyorlardı.¹⁴ Yukarıdaki dil malzemesi ediniminde başvurulan yöntemden anlaşılan ikinci bir şey; bu neslin dilcilerinin araştırmalarında lehçe ve kabile ihtilaflarına rağmen metnin diline yöneldikleri gibi, nahve de yönelmiş olmaları nahvin başlangıç yıllarını göstermektedir. Bu titiz çalışmalar kuşkusuz, el-Hadramî ve arkadaşlarının gerçek anlamda selîka sahibi insanlar olduğunu göstermektedir.¹⁵

Nahivle ilgili çalışmalar, hicrî II. asırdan önce Basra'da ardından Kûfe'de birbirlerine rakip iki ekolün gelişmesiyle başlamış, ardından III-IV. asırda bu ekolleri birleştiren Bağdat ekolüyle devam etmiştir.¹⁶ Kur'an'ın, bütün İslâmî ilimlerin mihenk taşı olduğu Müslümanların hayatında nasıl derin izler bıraktığı, yaşadığı havzada dün de bugün de

¹¹ Temmâm Hassân, *İctihâdâtü'l-lugaviyye*, 13.

¹² Temmâm Hassân, *İctihâdâtü'l-lugaviyye*, 39.

¹³ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Tekvînü'l-Akli'l-Arabî*, (Beirut: Merkezü Dirâsatü'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2009), 76.

¹⁴ Temmâm Hassân, *el-Usûl*, 32.

¹⁵ Temmâm Hassân, *el-Usûl*, 34.

¹⁶ Harun Öğmüş, “Nahvin Kuran'ın Anlaşılmasına Etkisi Bağlamında İbn Madâ el-Kurtubi'nin Kitabü'r-Red ala'n-Nuhât Adlı Eserinin Değerlendirmesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2008/2), 5-2.

aşikârdır. Dil ilimlerinin oluşmasında da nazari ve amelî olarak birinci derecede referans noktasıdır. Arap dilinin gelişmesinde birçok neden sayılabilir, bunlardan en önemli olan üç sebep üzerinde durulacaktır.

Ulusal etken: Hz. Peygamber vefat ettikten kısa bir süre sonra Müslümanlarca yeni yerlerin fethetmesiyle sosyokültürel havza çok dinli çok kültürlü bir ortama sahipti. Bir taraftan kadim medeniyetlerin beşiği ve izleri varken Irak'ta Nebâtî kültürü, Yahudilerle bir arada yaşanıldığı için İbrânî kültürü hâkimdi. Hâkezâ Irak ve İran'da Sâsânî kültürü, Farsların aracılığı ile Hint kültürü, Şam ve Mısır'da Antik Yunan-Roma Helen kültürü, Mısır'da Kıptî kültürü vardı. Hâkezâ Irak ve Şam'da Süryânî kültürü ile karşı karşıya idiler.¹⁷ Müslümanlar, bu kültür ve medeniyetler havzasında bir kuşatılmışlıkla karşı karşıya idiler. Bu meyanda ya hiçbir kadim kültür ve medeniyete dayanmayan nebevî risâlete yaslanarak onlarla baş edip üstesinden gelecek, ya da ulusal kültürü inşâ ederek, içine doğduğu kültürü elindeki kitaba göre yeniden ihyâ edecekti.¹⁸

Siyasi Etkenler: Nahiv ilminin oluşması sürecinde Basralı, Kûfeli nahivci ve dilcilerin çabalarıyla oluştuğunu, bazıları ise Basra ve Kûfe gibi dil ekollerinin daha çok siyasi nedenlerle kurulduğunu düşünmektedirler.¹⁸ Bazıları da taassuptan kaynaklandığını ileri sürerler.¹⁹ Emevîler döneminde Arap kabileleri ile mevâlîler arasında tefrikanın baş göstermesi de dil ekollerinin oluşmasında etkili olduğu düşünülmektedir.²⁰

Basra ve Kûfe dil ekollerinin nahivci ve dilcilerinin ileri gelenlerinin aralarındaki nahiv tartışmaları, hicrî II. yüzyılın sonlarında özellikle Kûfe ve Basra'dan nahivci ve dilcilerin Bağdat'a göç ettikten sonra başladığı var sayılmaktadır. Bu şehirlerin o gün için temsil ettiği ilmî değer ile coğrafik konum ve şartları da göz önüne alarak değerlendirildiğinde ifâ ettiği görev daha iyi anlaşılacaktır.¹⁹

Basra dil ekolünde geleneksel biçim üzerine çok daha az vurgu dikkat çekiyor ve bu yüzden onlar lisâniyât biliminin yenilikçi kanadını temsil ettiği düşünülmektedir. Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'inin otoritesi, daha sonra Basra ekolünün görüşlerinin lehine genel kabul gördü. Fakat bir süreliğine iki ekol, kıyasıya kuramsal bir rekabet içine girerek Arapçanın Irak'ın kozmopolit şehirlerinde yozlaşması ve fakirleşmesine karşın, Arapçanın doğru kiplerini belirleme ve Arap yarımadasının hem geniş kelime dağarcığını hem de saf

¹⁷ Lenn E. Goodman, *Arap Edebiyatındaki Yunan Etkisi*, (Çev. Esat Ayyıldız) Nüsha 18/47 (Aralık 2018), 154.

¹⁸ Temmâm Hassân, *el-Usûl*, 26.

¹⁹ Temmâm Hassân, *el-Usûl*, 31.

deyimsele kullanımlarını korumak hususunda cephe almakta birleşiyorlardı. Böylece, kâtiplerin gevşeklik ve ihmalkârlıklarına karşın, biçimin önemi üzerine eski Arap ısrarını yeni bir bağlam içinde yeniden ileri sürdüler. Arapça kavramının, konuşma Arapçasının evrim ve aşırılıklarından etkilenmeksizin, standartlaşmış ve değişmeyen bir sanatsal yapı olarak kalmasına katkı sağladılar.²⁰

Kûfe dil ekolünün kurucuları arasında yer alan önemli nahivcilerden Ali b. Hamza Kisâî, (ö. 189/805) ve Âsım b. Bedhele (ö. 127/745) daha çok nakle dayanıyordu, Kûfe dil ekoluna, bazıları “Daru'd-darb” yani “şiir uydurma merkezi” denilmesi belki de bu yüzdendir.²¹ Geçmişte hadis uyduranlar niçin şiir uydurmasınlar, bu nahivcilere yapılan itiraflarda vardır. Buna rağmen Kûfe dil ekollerinin temâyüz ettiği bazı özellikler şunlardır:

Kûfe dil ekolü, semâ' yöntemini önceleyerek üç önemli yönü ile temâyüz etmektedir:²² Kûfe ekolünün kurucuları rivayette ve kıyasta çok ileri gittikleri, kelimeleri, deyimleri sahrâvî Araplardan alırken bedevî kabilelerin sözlerini öne çıkararak Basra ekolünün kullanmadıkları yeni nahvî ıstılahlar kullandılar. Basra ve Kûfe dil ekolleri şehirlilerden dil maddesi almamışlardır. Basralılar Kays, Esed, Hüzeyl, Temîm ve Tay kabilelerinden alırken, Kûfeliler bu kabilelerin yanı sıra şehirlilerden de alıyorlardı.²³ Kûfe dil ekolü Basra dil ekolüne göre kıyasta ileri gittiler, oysaki semâ'ya daha çok önem vermeleri gerekirdi. Basralı'larca yaygın olmayan nahiv ıstılahlarını kullandılar.²⁴

Basra-Kûfe dil ekolleri tevîl, ta'lîk ve usûl konularında aralarında süregelen tartışmalar, Arapçanın gelişmesi yönünde yeni bir çehre kazandırmıştır.²⁵ Ne var ki klasik nahiv kitapları kolay ve anlaşılır bir yöntemle fakat konuların yan yana, bir arada verilmesi usûl ve fûrû konularını birbirinden ayıramamıştır. Bu durum nahvin öğrenilmesini zorlaştırmış, böylece nahvin öğrenilmesi güçleşmiştir.²⁸ Kur'an'ın nüzûl çağında ve sonraki yıllarda standart bir dil arama çabası beyhûde bir iş olup varsayılan dilin kanıtlanamayacağı, bir sır olarak kalacağı düşünülmektedir. Zira Kur'an zengin bir terminoloji kullanarak hatta Arap şiiri, Kur'an'la kıyaslandığında literatürü ve içeriği çok fakir kalmış, birçok anadil ve

²⁰ H.A.R. Gibb, *Arap Edebiyatı*, çev. Onur Özatağ, (Ankara: Doğubatu Yayınları, 2017), 65.

²¹ Temmâm Hassân *el-Usûl*, 37.

²² Temmâm Hassân, *el-Usûl*, 38.

²³ Temmâm Hassân, *el-Usûl*, 47. Bakınız, Ebû Nasr el-Fârâbî, *Kitâbu'l-hurûf*, çev. Ömer Türker, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 181.

²⁴ Temmâm Hassân, *el-Usûl*, 40.

²⁵ Temmâm Hassân, *el-Usûl*, 229.

lehçeden kelime alarak bir devrim başlatmışken, niçin belli kabilelerle ve belli bir tarihle belirlenmektedir. Bu durum Kur'an'ın geniş olan dil evrenini daralttığı düşünülmektedir.

Araplardan kırsal kesimde yaşayanlar, Irak topraklarındaki Kûfe-Basra şehirlerine yerleşince ya da Kûfe-Basra'da yaşayan nahivciler kırsal kesimlere dil malzemesini derlemek adına yolculuk yapınca, dil ekollerinin etkisini anlamak adına önemli olmakla beraber o havzada hâkim olan kültürün etkisi de görmezden gelinmemelidir. Araplar bununla en çok hicrî doksan senesinden iki yüz senesine kadar dil malzemesi derlemesi ile meşgul oldular. Dillerinin fasîh olanını, şehirlerde yaşayanlardan değil, çöllerde yaşayanlardan öğrendiler. Ardından çöl sakinleri içinden ülkelerinin ortasında yaşayanlardan ve onların kırsal kesimde olanlardan aldılar. Dil adına kurallar oluşturulurken, belli ve sınırlı kabilelerden alıp diğer bedevî ve hadarî kabilelerden dile dair hiçbir şey almadılar. Berberî ülkelerin etrafındaki altı kabileden hiç almadılar. Meselâ nahivciler Mısır'a komşu { جذام، لخم، غسان، إباد، قضعة } kabileleri ile Şam civarındaki Hıristiyan kabilelerinden dile dair hiçbir şey almadılar. Yemen ehli Hint ve Habeşlilere karıştıklarından dolayı, yukarıda adı geçen kabilelerden de dil malzemesi adına hiçbir şey almadılar.²⁶

Nahivcilerin arı dil çalışmaları kapsamında, kendilerinden dil malzemesi alınan bu kabilelerin dışındakilerden dil maddesi alınmaması müteahhirîn nahivcilerce eleştirilmiştir. Dil maddesi alınmayan bu kabileler güya ülkelerinin kenar uçlarında ve başka milletlerle bir arada yaşıyor olmaları dilleri, onları çevreleyen Habeşler, Farslar, Hintliler, Süryânîler, Şam ve Mısır ahâlisi gibi başka milletlerin lafızlarına çabucak teslim olma özelliği zehabına kapılmalarındandır.²⁷

Toplumsal arılık: Dil seviyesi ve günlük dilden ayrı yazılı edebî dilin oluşması için, telaffuz bakımından farklı seslendirmeler olsa da dil birlikteliğinin sağlanmasıdır. Meselâ Keşkeşe lehçesi'nden Ac'âce lehçesi'ne varıncaya dek baştan sona, farklı kabilelerin lehçesi olsa da günlük dilin birlikteliğini sağlamak, Kur'ân, Hadis ve nazım-nesir olarak Arap dilinin metinlerini kullanmak gerekir. Hiçbir lehçe, diğer bir lehçeden daha fasih, sahih değilken nahivcilerin birkaç kabilenin lehçelerini (dillerini) alırken diğer kabilelerden alınmamasının arka planındaki sebep anlaşılmaktan ve ileri sürülen gerekçeli kararlar ikna etmekten bir hayli uzaktır.

²⁶ Fârâbî, *Kitabu'l-hurûf*, 180.

²⁷ Fârâbî, *Kitabu'l-hurûf*, 181.

Püritizm hareketi:²⁸ Arap dilini arındırmaya yönelik çalışmalardan biri de Hicâz yarımadasının ortasında sayılı kabile lehçelerinin kullanılmasıdır. Temelde Arap Yarımadası'na komşu devletlerin dillerinden etkilenmemesi koşulu ile mekânın ve sayılı kabilelerle sınırlanması amaçlanmıştır. Eğer erek dil yetisi ile fesâhati bulmak amaçlanıyorsa bu durumda Amr b. Â'la'nın ifadesi ile "Arapların en fasîhi Havâzînler, en kötüsü de Temîmlerdir." Fakat İbn Abbâs'a göre; "Havâzînler tam bir acziyet içindedirler." Zira eğer Havâzîn'e mensûp diğer boyların, meselâ S'ad b. Bekr, Nasr b. Muâviye vs. olduğunu bilseydik, İbn Abbâs'ın ya da Amr b. Â'la'nın doğru söylediğini bilirdik, diyor. Çünkü biz, Hz. Peygamber'in (as.) Halime-i Sa'diye'nin evinde yetiştiğini, o halde dilin fesâhati için bir övgü kaynağı olduğunu kabullenirdik. Fakat durum sanıldığı gibi değildi, buna rağmen nahivciler Kays, Esed, Temîm, Tay ve Hüzeyl kabilelerini fesâhat için seçtiler.²⁹

Temîm lehçesi, Kureyş lehçesi ile kıyaslandığında Temîm lehçesinin daha fasîh olduğunu ancak klasik nahivciler Kureyş'in Kâbe'ye komşu olması, Arap dünyasında merkezî bir konumda olması hasebiyle siyasî ve ticarî faaliyetlerden fûshaya dâhil olduğunu ifade etmektedir.³⁰ Fasîh olarak kabul gören Kureyş lehçesi aslında sadece bir lehçe değildi o dönemde, belki de bütün Arap lehçeleri gelişmişti, zamanla hepsi değişime uğramıştır. Kureyş lehçesinin öne çıkarılması ve diğer kabileler üzerinde belirleyici olması sonraki dönemin tartışma konularından biridir. Kureyş lehçesinin fûsha olduğunu iddia edenler, bir tek ilmî kanıt ileri süremediler. Nahivciler ve dilciler kesin olarak bilmedikleri bir konuda karar verdiler. Arapların hayatında o gün için herkesi kapsayacak edebî ortak bir dilden bahsetmek bir hayli güçtür.³¹

Dili arındırma çalışmalarının bazı kabilelerle sınırlandırılması, Arap yarımadasının ortasında yaşayan, coğrafik ve zamansal olarak uzam hicrî ikinci asırla tarihlenmesi, istişhât asrının bitimi gösterdi ki, "fesâhatin kurallarını nahivciler ve belâgatçiler belirlediler. Öyle ki bir arkeometri gibi kronolojik olarak ikinci asırla tarihlenmeleri kendi bindikleri dalı kesmiş olup koydukları kuralları başta kendileri çiğnemiş oldular. Dili arındırma çalışmaları dil alanını daraltma anlamına gelmemeliydi. Dilcilere göre fesâhatin kuralları, onlar tarafından belirlendiğinden, tenâfür, garâbet, keraha, kıyasa muhalif gibi hususların kurallarını

²⁸ Püriten kök itibâriyle; saflık, temizlik, masumluk ve nezaket anlamındadır, İngilizcede "purity" kelimesinden gelmektedir, ancak kelimenin sıfat olarak anlamı "ahlâk ve din konusunda çok sofu kimse" olarak verilmektedir. Bkz. Robert Avery- Serap Bezmez- Anna G. Edmonds - Mehlika Yaylalı, İngilizce-Türkçe Sözlük, (İstanbul: Redhouse, 1989.) 784.

²⁹ Temmâm Hassân, *el-Usûl*, 89.

³⁰ Subhî Sâlih, *Dırâsâtün fi fıkhi'l-luga* (Dimeşk: Matbaatü Câmiâ, 1960), 65.

³¹ Temmâm Hassân, *el-Usûl*, 88.

belirlediler. Hal böyle olunca bazı kişiler fasîh ve bazı kişiler gayri fasîh olarak belirlendi. Böylece “Arap Dilinin Fesâhati” gibi bir ifade ortaya çıktı.³² Hâlbuki bölgede yaşayan diğer Arap kabileleri de maksatlarını dile getirdiklerinde o günün yaygın dilini yani fesâhate uygun bir dil kullanıyorlardı. “Fesâhatin kuralları sınırlanmamalıydı” diyen Temmâm Hassân, “Söz dizimlerinin, kelimeleri, seslendirmelerin, deyimlerin birbirinden farklı olması kaçınılmazdı.”³³

Arap dil geleneğinde, İslâm öncesinde standart bir edebî dilin var olup olmadığı öteden beri tartışıla gelmiştir. O dönemde ortak bir edebî dilin var olduğunu ve bunun Kureyş lehçesinden başka bir şey olmadığını söyleyenler varsa da bu iddiayı şiddetle reddedenler de az değildir.³⁴ Dilbilimcilere göre dilbilimin yöntemi betimleyici (vasfî) tümevarımsaldır. Kadim nahiv düşüncesi, ilk oluşumundan itibaren vasfî iken niçin mi’yârî bir yöne evrildi? Dilin asıl işlevi kural koymak değil anlamı betimlemektir.

Nahivcilerin dil kurallarını derleyip belirlerken Kur’an metnini yeteri kadar nazar-ı itibâra almamaları, yerleşik Arap kabilelerinden Kureyş’ten bir şey almamış olmaları bir tür medenileşmiş dilin alınmaktan vazgeçilmesi, sorunu katmerleştirmiş, işin içinden çıkılmaz bir hâle getirmiştir. Mevcut Arapçanın, Hz. Peygamber ve dört Halife döneminin, Mekke ve Medine toplumlarının var olan araçların ve ilişki türlerinin isimlerini bize aktarmaması, insanı hayrette bırakan bir durumdur.³⁵ Ortaya çıkan bu tabloda nahvin oluşumu öncesi bazı mülâhazalar iken şahıs bazında kiminle başlayıp devam ettiğini anlamak Arap dili tarihi için önemli bir noktadır.

İbn Haldun’un, Kureyş lehçesi bütün boyutlarıyla fesâhatten uzaktı. Zira nahivciler referanslarını bedevîlerle ve sınırlı sayıda kabilelerle iktifâ ederken Kureyş’e neden yöneldiler. Oysaki Kureyş lehçesinde bedâvete dair hiçbir şey yoktu. Kur’ân’da Kureyş lehçesinin dışında kullanılan birçok kelime ve lehçe vardır.³⁶ Ancak Temmâm Hassân Kureyş lehçesinin öne çıkarılması ve diğer lehçelerin görmezlikten gelinmesinden dolayı nahivcilerin yöntemini eleştirmiş, Arap gramerinin inşâsında nahivcilerin belirlediği sanılan “Kureyş’e uzaklığın fesâhati bozması”, düşüncesine şiddetle itiraz etmiştir. Hz. Peygamber, Kureyşî olmasına karşın Sa’d b. Ebû Bekir kabilesinde yetişti. Nahivciler fesâhat namına Kureyş’ten

³² Temmâm Hassân, *el-Usûl*, 99.

³³ Temmâm Hassân, *el-Usûl*, 100.

³⁴ H.A.R. Gibb, *Arap Edebiyatı*, 66.

³⁵ Câbirî, *Tekvînü’l- Aklî’l-Arabî*, 100.

³⁶ Abdurrahman Ebû Zeyd Veliyüddin İbn Haldûn, *Mukaddime*, (Beyrut: Dâru’l-cîl, trhs.), 606.

hiçbir şey almadılar. Hatta Hz. Peygamber de Kureyş lehçesini bütün Araplar için füşhâ saymadığı gibi her kabilenin ferdi ile onların lehçesi ile konuştu, bu da gösteriyor ki diğer Arap kabilelerinin lehçeleri de füşhâdır. Temmâm Hassân, Kureyş lehçesinin o gün için müşterek bir dil olduğu iddiasının tarihî gerçeklerle örtüşmediğini ifade etmektedir.³⁷

Temmâm Hassân, Arap dil araştırmaları tarihinin, maddeleri toplamak ve onları rivayet etmek üzere kurulduğunu, maddelerin üzerine düşünülmüş istikraî bir metot uygulanmış sağlam betimleyici bir yöntemdir.³⁸

İstişhâd Asrı: Dil kâidelerinin oluşturulması, dilin fesâhatı için arındırılması ve bir zaman dilimi ile sınırlandırılması, metinlerin semâ' yoluyla elde edilmesi ve var olan metinlerden istişhât etmeleri, elde edilen bu metinlerden kâideler oluşturmalarıdır. Nahivciler, istişhât asrı diye adlandırdıkları bu asrı, Câhiliye Dönemi metinlerinden başlatarak hicrî II. asrın sonlarına kadarki süre ile sınırlandırmışlardır. Öyle ki, şâir İmruükays'ın (ö. 25/645) şiirleri ile şâir İbrahim b. Hürm'nin (ö. 176/792) şiirleri arasında bir ayrım yapmamışlardı. O süreçte dil ve kâidelere dair gelişmeleri, edebiyat tarihçilerinin ve dilcilerin, dil ve edebiyata dair gelişmeleri görmezden gelerek kayda geçirmemişlerdir. Zaman, mekân ve toplumsal yapıyı daha ince eleyip sık dokumak gerekir ki, nahiv sanatı, bütün varlığı ile net olarak ortaya çıksın.⁴¹

Klasik nahivciler, yöntem birliğinin önemini belirtirken, klasik nahiv kitaplarında hâlâ câri olan “mi'yâriye yönteminin en doğru yöntem olduğunun kabul görüyor olması düşündürücüdür. “Şöyle de veya şöyle deme” gibi baskın kuralların belirlenmesi, İbn Hişâm'dan günümüze kadar ihtilafları, şâz görüş olarak belirtiyorlardı.³⁹ Zira nahivciler, hicrî ikinci asırdan sonra dil adına derlenen malzemeleri, ikinci derecede bilgiler sayıp nazar-ı itibâra almadıkları gözlemlenmektedir.

Nahiv eserlerinde sıkıcı bir didaktizmin olduğu, bu hususa bir de müellifin karmaşık ifadeleri, heyecansız anlatımı ve gereksiz uzatmaları gibi bir üslûp eklendiğinde, durumun daha da ağırlaşacağı, söz konusu, sıkıcı didaktizmi yumuşatmanın, müellifin eserde

³⁷ Temmâm Hassân, *el-Usûl*, 71-72.

³⁸ Temmâm Hassân, *el-Luga beyne'l-mi'yâriyye ve'l-vasfiyye*, 22.

³⁹ Temmâm Hassân, *el-Usûl*, 158.

sergilediği üslûp ile mümkün olabileceğini düşünmektedir.⁴⁰ Şimdi de dilbilim ile filoloji ve fikhü'l-luga kavramlarını arasındaki benzer ilişkilere değinelim.

Dilbilimin örtük veya açık nahivden ayrı olarak bir yöntemi vardır. Dilbilim; dili inceleyen bilim, dilin bilimi diye tanımlar ve onun diğer bilim dalları ile de sıkı sıkıya ilişkisi vardır.⁴¹ Başka bir tanım da ise dili inceleyen, çalışma nesnesi dil olan kendi bulgularını toplama yöntemi olan, topladıkları verilerden elde ettikleri bulguları, kendileri için geçerli olan kavram ve kuramlar çerçevesinde inceleyen ve bulgulardaki genellemeleri ortaya çıkarmaya çalışan, bu bulgularla ilke ve kurallar çerçevesinde yorumlar yapandır. Amacı ise doğal dil dizgelerini betimlemek, kurallarını tespit etmektir.⁴²

Dilbilim, kendine özgü yöntemlerle genel olarak dil olayını, özel olarak da doğal dillerin yapılarını, işleyişlerini, süre içindeki değişimlerini, vb. açısından inceler. İnsan bilimi diye tanımlayan Berke Vardar, onun insan bilimlerinin en gelişmiş, sözlü dile öncelik veren, hem tündengelimli hem de tümevarımlı yaklaşımlar içeren betimleyici, yansız gözlemlere dayanan bir özellik taşıdığını ifade etmektedir. Bu nitelikleri ile kuralcı geleneksel dilbilgisinden, yazılı belgelere ve yazınsal değerlere öncelik veren betikbilimden ayrılmaktadır.⁴³ Bu tanımlardan hareketle dilbilim ile filoloji arasındaki nüansı da belirtmek gerekir. Zira Arapçaya çevirilen Batı orijinli kitaplarda farklı isimlendirmeler söz konusu iken, modern Arap dilbilimciler isimlendirmede farklı kanaatlere sahip olsalar da sonuçta tanımların iç içe geçmesi gerçeği ile net bir ayırımın güç olduğunu ifade etmekten geri durmazlar.

Batı'da filoloji ve dilbilime ilişkin çalışmalar Arapça mütercimlerce doğru, birebir çevirisi yapılabildi mi? Bu alanda dilbilimcilerin ve filologların görüşleri değerlendirildiğinde; filoloji ve dilbilim terimlerinin Batı'da olduğu gibi çağdaş Arap dilcileri arasında da tanımı, muhtevası ve konusu itibarıyla birbirleriyle karıştırılan, çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılan iki farklı terim olduğu görülür. O halde dilbilimi filolojiden ayıran, arasındaki farkı belirleyen, çakışan ve çatışan yönleri ortaya koyan husus nedir? Arap dilinde fikhü'l-luga ve ilmü'l-luga terimlerinin kullanımı hususunda iki temel görüş bulunmaktadır: Bunların ilki fikhü'l-luga ve ilmü'l-luga terimlerini aynı anlamda görürken

⁴⁰ Mehmet Nafi Arslan, *Abduh er-Râcihî ve Et-Tatbîku'n-Nahvî Adlı Eseri*, Şarkiyat 8/2 (Kasım 2016): 728-75.

⁴¹ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dilbilim*, (Ankara: TDK Yayınları, 2015), 1/14.

⁴² Özen Yaylagül, *Göstergibilim ve Dilbilim*, (Ankara: Hece Yayınları, 2015), 73.

⁴³ Berke Vardar, Nükhet Göz, Emel Huber, Osman Senemoğlu, Erdim Oztokat, *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Multilingual Yayınları, 2002), 73.

diğerleri ise bu terimleri birbirinden ayırmaktadır. Birinci görüşte olan dilciler, Araplardaki eski yöntemi esas alırken, Batılıların geliştirdiği modern yönteme bağlı kalmamışlardır. İkinci görüşte olanlarsa, sadece modern yöntemle meşgul olduklarından, neredeyse bütün çalışmalarında bu yöntemi esas almış, klasik yöntemi ise yalnızca eleştirmekle yetinmişlerdir.⁴⁴

Filolog ve leksikologlar ise filolojiyi dilbilimle nasıl ilişkilendirdiklerine bakıldığında filoloji; dil ve edebiyat incelemelerinden oluşan bir bilim dalı iken dil bilim, o dildeki yazılı metinlerin eleştirel analizine dayanarak inceleyen disiplindir.⁴⁵ Dilbilimle edebiyat tarihi arasındaki sınırdaki veya orta noktada yer alan filolojinin konusu, illaki yazılı metinlerdir. Filologların, filolojinin konusunu belirlerken; yazılı metnin, tarihinin belirlenmesi, metnin çözümlenmesi, iç eleştirisi ve yorumlanması faâliyetlerinden oluşan bir disiplindir.⁴⁹

Dilbilim (linguistics) dili bir semboller sistemi olarak gören ve dilin niteliğini, yapısını, öğelerini ve geçirdiği dönüşümleri inceleyen bilim dalıdır. Dilin yazılı metinleriyle ilgilenen filolojiden farklılık gösteren dilbilim, dili belli bir zamandaki durumuyla, geçirdiği evrim açısından incelerken, dilin yapısıyla ilgili genel bir teori oluşturmayı ya da dillerin incelenmesi için genel bir teorik çerçeve oluşturmayı amaçlamaktadır.⁴⁶ Dilbilim dil felsefesi de değildir, zira dil felsefesi; dilin doğasını, kökenini, yapısını ve anlam problemini felsefi analiz yöntemiyle ele alan bir disiplindir.⁴⁷

Filoloji ise terim olarak, bir milletin veya medeniyetin dil ve edebiyat ürünlerini toplamak, açıklamak, fikri gelişmesini ve özel vasıflarını araştırmak, onları canlı tutabilmek için gereken çalışmaları yapan bir bilimdir. Eski ve anlaşılması güç metinleri yorumlayan filolojiye objektif filoloji; eski dil belgelerini açıklayan filolojiye salt filoloji denir.⁴⁸

Modern Arap dilbilimcilerden Subhî Sâlih, (ö.1986) filolojiyi, Fransızca Robert sözlüğünden nakille şöyle tanımlamaktadır: Filoloji; aslı Grekçede, iki kelimenin birleşiminden ibarettir. Philos yani sevgi logos da dil veya söz anlamına gelmektedir. Bu kelimeyi vaz' edenler isimlendirmede dili derinlemesine sevgi, gramerine usûlüne ve tarihine dair araştırma yapmandır. Bu dili araştırmaya koyulanlar Grek ve Latin dillerini tarihsel,

⁴⁴ Abduh Râcihî, *Fikhü'l-Luga fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, (Beyrut: Daru'n-Nehdetü'l-Arabiyye, 2009), 11.

⁴⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999). 3. Basım, 351.

⁴⁶ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 236.

⁴⁷ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 236.

⁴⁸ Süheyla Bayrav, *Yapısal Dilbilimi*, (İstanbul: Multilingual yayınları, 1998). 11.

gramatik, eleştirel, metinsel ve edebî olarak değerlendirmişlerdir. Bugün bu araştırmalar müzelik araştırmalar haline dönüşmüştür.⁴⁹

Filoloji, fikhü'l-luga anlamında çevrilirse bu tamlamada yer alan “luga” (lugat) kelimesi dil değil kelime anlamında kullanılmıştır. Fikhü'l-luga tabiri “inceleme ve betimlemeye dayalı bir araştırma yöntemi olarak fasîh Arapçanın ayırıcı özellikleri, doğuşu, gelişim süreci, fasîh dilden farkları bakımından lehçelerdir. Fasîh dilin tekâmül tarihi, kıyas, ta'lîl, semâ', dilin görevi ve fonksiyonu, Arapçanın ilk vatani, ailesi, diğer dillerle ilgisi gibi genel meseleler, dil seslerinin mahreç ve sıfatları, işlevleri, kelimelerin delâletlerinden bahseden bilim dalı olarak tanımlanmıştır.⁵⁰

Arap dilcilerinin bir kısım İlmü'l-luga konularını fikhü'l-luga içinde ele alırken meselâ, İbn Fâris (ö. 395/1004) *es-Sâhibî fi fikhü'l-luga* adlı eserinde dilin ortaya çıkışı, kelimeler ve anlamları, isim, fiil ve harf olarak kelimenin çeşitleri gibi konulara da değinmiştir. Seâlibî ise (ö. 429/1038) *Fikhü'l-luga ve Sirru'l-Arabiyye* adlı eserinde pek çok müterâdif kelimeye (ve anlamlarına) yer vermiştir. Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392-1002) ise *el-Hasâis*'inde; dilin tarifi (Arap dilini ilk kez tanımlayan dilcidir.),⁵¹ ortaya çıkışı, öğrenilmesi vb. dil konularına yer vererek bugünkü dilbilim konularını incelemiştir. Her şeye rağmen ilmü'l-luga veya fikhü'l-luganın sınırlarını kesin olarak belirlemek bir haylî güçtür.

Yakın dönemin dilbilimcilerinden İbrâhîm Enîs'in (ö. 1977) *Esrâru'l-luga, el-Esvâtü'l-luga, Delâletü'l-elfâz ve el-Lehecâtü'l-Arabiyye* isimli çalışmaları Arap nahvini Batının ürettiği terminolojisi üzerinden değerlendiren, Arapçayı yapısalcı bir yöntemle ele alan çalışmalara örnek olarak gösterilebilir. Nahvin ses boyutu (Savtî), morfoloji (Sarfî) boyutu ve anlam (Delâlî) boyutuyla ele almaktadır.⁵² Abduh Râcihî (ö. 2010) ise bu iki terimin yöntem olarak birbirinden ayrılması gerektiğini ancak bu alandaki tartışmanın hâlâ devam ettiğini, fikhü'l-luga teriminin Mısır üniversitelerinde yaygınlaştığını, zira Sâmi ve

⁴⁹ Ali Hassân Abdülhüseyn ed-Delfî, *Fikhü'l-luga, İlmü'l-luga ve Filolocya*, Mecelle Fasiletü Muhakkeme, Camiatü Vasit, Külliyyetü't- Terbiye Kısmü'l-Lugati'l-Arabiyye, 2014, 205-230. Bakınız. Subhî Sâlih, *Dirâsatün fi Fikhü'l-Luga*, (Dimeşk:Matbaatü Câmîatü Dimeşk, 1960), 4.

⁵⁰ İsmail Durmuş, “Fikhü'l-Luga”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fikhü'l-luga>

⁵¹ İbn Cinnî; Dil, her toplumun meramını ifade ettiği sesler topluluğudur. İbn Cinnî bu tanımda dört madde belirler: a) Dilin seslerden ibâret olduğunu b) Dilin bir ta'bir (İfade biçimi) olduğunu 3) Her toplumun ifade biçimi olduğu 4) Meramını ifade biçimi olduğunu belirtir. Râcihî İbn Cinnî bu tanımla dilbilimcilerin tanımına çok yakın bir tanım olduğunu ifade etmektedir. (Abduh Râcihî, *Fikhü'l-luga fi'l-kütübi'l-Arabiyye*, 60.

⁵² Nevâra Bahrî, *el-Kitabetü'l-lisâniyeti'l-Arabiyyeti'l-hadise İbrâhîm Enîs enmüzece*, (Cezayir: Camiatü Abbâs Lagrur Haşenli, 2017), sy. 21, ss. 1-17.

diğer dillerin karşılaştırılması olarak anlaşıldığını, Mısırlı öğrencilerinde konu olarak özellikle İbrânîce ile karşılaştırmaların yapıldığını belirtmektedir.⁵³

Batı'daki dil çalışmaları seyri bakımından Ferdinand de Saussure, (ö. 1913) Leonard Bloomfield (ö.1949) ve Edward Sapir (ö.1939) gibi önemli dilbilimcilerin yöntemini, dilin muhtevası ve dili ele alışlarına bakarak, Arap dünyasındaki dilbilimin neye tekâbül ettiğine değinen İsmail Durmuş şöyle demektedir. Aslında ilmü'l-luga ile fikhü'l-luganın sınırları birbirinden açık bir şekilde ayrılmıştır. Buna göre Saussure'un ifadesiyle fikhü'l-luga ile kastedilen; kültür, uygarlık, edebiyat, örf, âdet ve inanç gibi hususların incelenmesi ve tespiti amacıyla yapılan dil incelemelerini, ilmü'l-luga ile hedeflenen ise; dilin kendi varlığının kendisi için yapılacak incelemelerini içermektedir. İlmü'l-luga bu dönemde ilim adını aldığı için kadîm dilcileri cezbeden dilin doğuşu, ana dilin aslı, diller arası üstünlük gibi daha çok fikhü'l-lugayı ilgilendiren felsefî tartışmalar inceleme dışında bırakılmıştır.⁵⁹

Filoloji ve dilbilim terimlerinin XIX. yy. başından beri Arapçaya yapılan çevirilerde fikhü'l-luga ve ilmü'l-luga diye çevrildiği ancak klasik Arap nahivcilerinin geçmişte dil araştırmaları çerçevesinde, sesbiliminde harflerin mahreç ve sıfatlarına ilişkin verdikleri bilgilerin, bugünün dilbilim konuları ile örtüştüğü, gaye ve niyetlerinin aynı yönde olduğudur. Batı'daki filoloji veya dilbilim çalışmaları kapsamında değerlendirilebileceği düşünülmektedir.

Bugün fikhü'l-luga veya ilmü'l-luga adına eser kaleme alanlar, aşağı yukarı değindiği konuların Batı'dakilerle benzer konuları işlediği, aynı yöntemle konuları ele aldığı gözlemlenmektedir. Meselâ; Abduh Râcihî: *Fikhü'l-Luga fî Kütübi'l-Arabiyye*, Remzi Baalbekî: (d. 1951) *Fikhü'l- Arabiyyeti'l-mukâren*, Muhammed el-Mübârek: *Fikhü'l-luga ve Hasâisü'l-Arabiyye*, Muhmûd Sa'rân: *İlmü'l-luga*, Subhî Sâlih: *Dirâsâtün fî fikhi'l-Luga*; vb.lerinin değindiği konulara baktığımızda aynı yöntemle dil meselelerini ele aldıkları eserlerden bazılarıdır.

Subhî Sâlih (ö.1986) bu iki terimin fikhü'l-luga ile ilmü'l-luga'nın birbirlerinin yerine kullanılmasına müsamaha edilmesi gerektiğini, zira aralarında bir geçişkenlik olduğunu, aralarındaki nüansı belirtmenin güç olduğunu ifade eder. Doğu'lu ve Batı'lı dilcilerin yöntemleri, aynı anlamda kullanıldığını belirttikten sonra geçmişte nahivcilerin kullandığı fikhü'l-luga teriminin kendisine daha uygun olduğunu zira bir şeye ait olan her ilmin, aynı

⁵³ Abduh Râcihî, *Fikhü'l-luga fî'l-kütübi'l-Arabiyye*, (Beyrut: Daru'n-Nehdetü'l-Arabiyye, 2009), 28-29. İsmail Durmuş, *Fihhü'l-Luga, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, EK-1*, 2016, 451-454.

zamanda onun fıkhi olduğunu belirtmektedir. O halde dil adına yapılan araştırmaların tamamının fıkıh diye isimlendirmenin daha uygun olabileceğini ifade etmektedir.⁵⁴

Temmmâm Hasan'a göre filoloji; klasik metinlerin gramer açısından kelime anlamlarının tarihi ve coğrafik olarak buna yönelik eleştiri ve yorumların değerlendirilmesidir. Klasik metinler, filolojinin en önemli unsurlarındandır. Karşılaştırılmalı filoloji (Comparative philology/ الفيلولوجيا المقارنة) klasik dillerle irtibatlı bir kavramdır.⁵⁵ Dilbilim, henüz yeni bir bilim dalı olması nedeniyle, "linguistics" ve buna bağlı olarak Arap dilbilimi üzerinde Arap dilbilimcileri arasında bir kavram kargaşası yaşandığı bilinmektedir. Arap belâğatinin yenilenen yöntemlerle sorgulanması ve dilde yenilik arayışları desteklenmelidir.

Arap dilbilimcileri, filolojiye ilişkin birbirinden farklı görüşler serdederken, bazıları filolojiyi, dilbilim olarak, bazıları da genel dilbilim kurallarının Arapçaya uyarlanması olarak görmüş, bazıları ise filoloji terimi ile dilbilimin dallarından biri olan karşılaştırmalı dilbilimi anlamışlardır. Bu yöndeki yönelim Mısır üniversitelerinde rağbet görmüş, filoloji terimiyle, semitik dillerin birbirleriyle özellikle de Arapçanın İbrânîce ile karşılaştırılması olarak bakılmıştır.⁵⁶

Modern Arap dilbilimi ile klasik nahiv düşüncesi karşı karşıya kalındığında, nahiv mîrâsından dilbilime, aralarında ortak noktalara ulaşabilir mi? ya da nahiv mîrâsından modern dilbilim çıkarılabilir mi? Avrupa'daki filoloji/fıkhu'l-luga, linguistics/ilmu'l-luga gibi dilbilimsel gelişmeler karşısında Arap dünyasındaki dilciler genel olarak üç eğilim içindedirler;

Birinci eğilim; klâsik nahvi ve nahivcileri inkârla, alay edip aşağılayarak, elindeki baltayla sağından solundan vurarak onu yok etmeye çalışırlar. Öte yandan modern dilbilim verilerini kutsayarak yüceltirler. Öncekilerin yapamadıklarını yapabildiklerini zannederek, önemli bir çığır açtıklarını iddia ederler. Kendileri ile klasik nahiv arasına mesafe koyarak kalın bir duvar örerler. Bu akımın öncülerinden biri İbrâhim Mustafa'dır.⁵⁷ Bu grup, dil ile ilgili zâhiren bilimsel araştırmalar yapıyormuş gibi, ancak arka planda klasik nahiv otoritesini

⁵⁴ Subhî Sâlih, *Dirâsâtün fi Fıkhi'l-Luga*, 3-4.

⁵⁵ Temmmâm Hassân, *el-Usûl*, 235.

⁵⁶ Râcihî, *Fıkhu'l-Luga fi'l-kütübi'l-Arabiyye*, 29.

⁵⁷ M. Ahmed Arafe, *en-Nahv ve'n-nühât beyne'l-Ezher ve'l-camia*, (Kahire: ts.) 11.

yıkmaya yönelik kuşku tohumları atmak ve ona olan güveni sarsmaya çalışmaktadır.⁵⁸ İkinci eğilim; klâsik nahiv eğitimine sınıksız sarıldılar. Bu eğilime yönelik eleştirilere sert bir üslûpla cevap vererek bu anlayışı müdâfaa eder, onu eleştirmeyi reddederler. Elimizdeki nahivden daha iyisini yapmak artık imkânsızdır derler. Modern dilbilim kavramlarıyla klasik nahvi baskı altında tutmayı reddederler.⁵⁹ Üçüncü eğilimde ise; itidalli bir yol izleyip iki eğilim arasında sentezci bir yöntemle uzlaşma yoluna yöneldiler. Arap nahiv düşüncesini bilimsel eleştirel araştırmaya yönelerek modern dilbilim yöntemleriyle değerlendirmeye çalıştılar. Nahiv düşüncesini ve dilbilimi mezcederek yeni bir nahiv dili üretme gayretindedirler.⁶⁰ İtidalle hareket ederek ne klâsik nahiv düşüncesini kutsayıp yücelttiler ne de çağdaş dilbilim teorilerine dört elle sarıldılar. Bu iki eğilim arasında seçici davranarak uzlaşma yoluna yöneldiler.⁶¹

Modern Arap dilbilimcileri, bir yandan klasik Arap dil çalışmalarının metodolojik yapısını eleştirirken diğer taraftan da modern Arap dilinin yenileşmesine yönelik öneri ve eleştirileri öncelediler. Arap dilbiliminin son asırda zengin bir içerik üreterek ortaya koyduğu birbirinden değerli eserler yeni bir ivme kazanması yönünde güçlü bir akımın oluşmasına öncülük etti. Bu akımın öncülerinden Temmâm Hassân, dile ilişkin düşünceleri ve bu meyanda sarf ettiği dilbilimsel çalışmaları Arap dünyasında dikkatle takip edilmektedir. O Arap dilini, Abbâsî dönemindeki en parlak eserlerin yazıldığı günlerde olduğu gibi sadece şerhlerle, haşiyelerle yetinen değil, üreten, nazarî çerçeve ortaya koyan, dinamik bir yapı içinde oluşmasına öncülük etmek gerektiğini vurgulamaktadır.

Bugün nahivcilerin ardında devâsâ bir klasik nahiv mîrâsı, önlerinde ise henüz kuramsal düzey dilbilim verileri vardır. Onlara düşen klasik nahiv mîrâsı ile dilbilim mîrâsını mezcederek ve modern çağın dil ihtiyaçlarını da göz önüne alarak dinamik bir yöntem geliştirmeleridir. Dini metinlerin de anlaşılmasında yardımcı olacak bu dilbilim eleştirel, sentezci ve kendi içinde tutarlı olmalıdır diyen Temmâm Hassân şu ilkelerin gerçekleşmesini önermektedir: Klasik nahiv yönteminin tahkîm edilerek bugün için karşılığı olmayan klasik nahiv kuramları, betimsel, dönüşümsel ve üretimsel bir alana evrilmelidir. Klasik nahiv tartışmaları ve ihtilafları, usûl ile fûru konuları birbirine karışmış ve âcilen ayrışmalıdır. Klasik nahivcilerin kelimeyi üçe ayırmaktan vazgeçmelerinin, yöntem ve kapsam bakımından daha yerinde ve anlamlı olabileceğini, cumhurun görüşünün aksine kelimeyi işlevselliği

⁵⁸ Arafe, *en-Nahv ve 'n-nühât beyne 'l-Ezher ve 'l-camia*, 11.

⁵⁹ Arafe, *en-Nahv ve 'n-nühât beyne 'l-Ezher ve 'l-camia*, 12.

⁶⁰ Rabih Bu'mezi, *Teysîr ta 'limiyyetu 'n-nahv*, (Kahire: Alemü'l-kütüb, 2009), 34.

⁶¹ Temmâm Hassân, *Makâlât-I*, (Kahire: Alemü'l-kütüb, 2007), 485.

bakımından lafız ve mânâ temelinde yediye ayırmak gerektiğini bunlarında; isim, fiil, zarf, zamir, sıfat, halife/(isim-fiil), edat/harf (edevât/fevâsıl) olduğunu ifade etmektedir. İ'râb alâmetinin (anlamı belirlemede) etkinliğini azaltarak diğer unsurların da dikkat-i nazara almak gerektiğini vurgular. İ'râb anlamın belirlenmesinde tek etken değildir. Oysaki nahivciler, anlamın belirlenmesi için i'râbı, her zaman başvurulan tek etken olarak görürken o, ir'âbı on yedi etkenden sadece biri olarak görmektedir. İlmî nahiv ile talîmî nahiv ayrımı dil araştırmacıları içindir, ilmî nahiv herkes için değildir. Nahiv alanındaki tecdît harekâtı bütün zamanlar için ve dilin bütün alanında geçerli olduğunu ifade etmektedir.⁶²

Modern Arap dilbilimcilerin kâhir ekseriyetinin çabaları, geleneksel Arap nahiv yönteminin ıslâh ve ihyâ edilmesine yöneliktir. Temmâm Hassân'ın çağrısı, modern betimleyici (vasfî) yöntemi uygulamaya yöneliktir. Artık "kuralcı (mi'yârî) dilbilgisi" geride kalmıştır. Dilbilim, nesnel gözleme dayanmalı, dildeki eğilimleri belirlemelidir.⁶³

Dil düşünce mîrâsımızı yeniden inşâ etmenin yolu genelde İslâmî ilimler, özelde Arap dil ve gramerinde yenilenmenin kaçınılmaz bir ihtiyaç olduğu yönündedir. Geçmişin dil kuramlarıyla, sürekli gelişen ve değişen bugünün dilini yeniden inşâ etmenin bir yolu bulunmalıdır. Asıl sorun Arap dil düşünce mîrâsımızda değil muhtemelen Arap dil düşünce mirâsını okuma/anlama yöntemimizdedir.

Modern dilbilim çalışmaları bağlamında yapılan araştırmalar, klasik Arap dil düşüncesinden yararlanarak eleştirel, analitik, eklektik yeni bir dil ortaya koymaktır. Arap dil düşünce mîrâsımız sadece Batı dil düşüncesini nakletmek değil, aynı zamanda klasik Arap dil düşüncesinden de azamî derecede yararlanmaktır. Evvela Batı dil düşüncesinin normlarına mahkûm olmadan, özgün yöntemler geliştirerek bir yol belirlenmelidir. Zira Arap dil düşünce mîrâsı mekânı değil zamanı esas alarak bir yöntem geliştirebilir. Temmâm Hassân'ın Maânînin belirlenmesi için şu ilkeleri önermektedir.

Arap dilinin işlevselliği lafız, mânâ ve delâletin arasını güçlendirip anlamın ortaya çıkarılmasıdır. Dil, hukuk kuralları gibi kanunlar, kurallardan oluşmaz. Dil, gerekçeleri nitelerken kurallar vaz' etmemelidir.⁶⁴

⁶² Mebrûk Berakât, *el-fikr'un-nahu inde Temmâm Hassân*, Dirâsâtün tahlîliye vesfiyye, (Cumhuriyetü'l-Cezâiriyetü'demokratiyetü'ş-şa'biyye, vezâretü'ta'lîmü'l-Alî ve'l-bahsi'l-ilmî, Câmiâtü Kâsdî Mirbâh Verkele, Külliyyetü'l-Âdâb ve'l-lugât, kısmü'l-luga ve'l-edebî'l-Arabî, Şehâdetü macestîr, 2012), 233-234.

⁶³ Temmâm Hassân, *el-Lugatu beyne'l-mi'yâriyye ve'l-vasfiyye*, 11.

⁶⁴ Temmâm Hassân, *el-Uşûl*, 24.

Temmmâm Hassân, dilin temel işlevinin anlamı ortaya çıkarmak olduğunu, anlama etkisi olan unsurların rütbe, uyum ve tadmîn⁶⁵ gibi kavramların anlamaya etkisi üzerinde durmaktadır.⁶⁶ Füşha (standart) Arap dili için nahiv sistemi aşağıdaki esaslar üzerine kurulmuştur: Genel nahvî anlamlar (meâni'n-nahv) ki onları cümle ve üslûp anlamları diye isimlendirilmektedir. Aslında nahiv, tamamıyla meâni'n-nahivdir. Özel anlamların beyanı ve doğru bir terkîbin oluşması için kelimelerin arasındaki ilişkinin belirlenmesi isnâd ve tahsîs ilişkisi gibi ki bünyesinde nispeti, nispet de bünyesinde tebe'iyeti o da manevî karîneleri içermektedir. Ses ve sarf ilminin sağladığı imkânlar, harekeler ve harfler gibi lafzî karîneler diye isimlendirilir. (القيم الخلافية) anlam aykırılıkları yani bütün kelimeler arasındaki ilişkileri belirler.⁶⁷ Dilbilgisel göstergelerin işlevleri, sözcükler arasında belli ilişkileri kurmaktır. O halde, dilbilgisel göstergeler de öteki göstergeler gibi dizge oluştururlar ve hiçbir dilbilgisel gösterge tek başına değer taşımaz. Aksine değerini dizim ve dizge içindeki öteki göstergelerle kurduğu karşılıklık (القيم الخلافية) ve ilişkiler çerçevesinde, kullanımdan kazanır.⁶⁹ Dil çalışmalarında nihâî amaç konu, anlam ve bu anlamın farklı anlatım tarzlarıdır. Şekil ile işlev arasındaki bağlantıyı belirleyen örfî dildir. Bu yapı ile anlam arasındaki bağ dizgelerdir. Soruna böyle yaklaşıldığında ise sarfî, nahvî, mu'cemî ve delalî'ye geçilmesi, uzanılması gerekmektedir.⁶⁸

Dile; sarf, nahiv, mu'cem ve delâlet (semantic) açılardan bakıldığında ve anlamı, araştırmanın temeli kabul edildiğinde, üç anlam ile kaşı karşıyadır: vazîfi (yapısal) anlam, sözlük anlam (temel anlam) ve toplumsal veya mekamî anlam yani bağlamsal anlam. Bu üç anlam türünden yapısal anlam ile kelimenin sözlüksel anlamı, siyak dışında çok anlamlı ve muhtemel anlamlar, yani kelime cümle içi ilişkilere girmeden, sözlükte belirtilen tüm anlamlara gelebilir. Ancak bağlam içine giren bir kelime tek anlamlı olur. Üçüncü olarak toplumsal anlam, iletişim amaçlı bir anlam türüdür. Bu tür anlam bağlamdan çıkarılan anlam olarak bağlamsal anlamı oluşturur ki, bu anlamın oluşması da tabî ki diğer iki anlamın anlaşılmasına bağlıdır.⁶⁹

⁶⁵ Temmmâm Hassân, Tedâm'ı şöyle ifade eder; Cümleyi betimlemenin yöntemlerinden bir yöntemdir. Tadmîn ve ta'hîr ile birbirinden ayrılır. Belâğî terkiplerin ve üslûpların öneminden dolayı lafzî ve nahvî karînelerin incelenmesidir. Tedâm'tan maksat iki tahlilî unsurdan birinin gerekliliğidir. Buna bağlı olarak Telazûm ve Tenâfi'yi de zikretmek gerekir. Tedâm bir veya iki kelimenin kullanımı ile başka bir mânânın ortaya çıkmasıdır. Temmmâm Hassân, *el-Lugatu beyne 'l- mi 'yâriyye ve 'l-vasfiyye*, 216.

⁶⁶ Temmmâm Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye mâ'nâhâ ve mebnâhâ*, 189.

⁶⁷ Temmmâm Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye mâ'nâhâ ve mebnâhâ*, 178.

⁶⁸ Temmmâm Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye mâ'nâhâ ve mebnâhâ*, 34.

⁶⁹ Temmmâm Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye mâ'nâhâ ve mebnâhâ*, 28-29.

Toplumun deneyimlerini isimlendiren, niteleyen ya da onlara işaret eden kelimelerin her biri, sözlük içinde, aslı ve vaz' (hakikat) itibarıyla toplumun deneyimlerinden birine delâleti yönünde, tahvîl (aktarma) aracılığı (mecaz) ile başka birçok deneyime de delâlet edebilir. Eğer anlamları, deneyimlere (التجارب) karşılık ve onun bedeli olarak vazederek şunu söyleyebiliriz: Müfret bir kelime, müfret olarak birden fazla anlama delâlet edebilir. Ancak bu kelime, bir söz (makâl) içine konulduğunda bağlam ışığında onun anlamındaki çokluk iptal edilecek ve siyak içerisinde artık tek bir anlam anlaşılacak, tek bir anlam ifade edecek duruma gelecektir. Çünkü siyak içerisindeki bir sözün her bir kelimesinin tek bir anlamını belirleyecek lafzî (makâlî) ve halî (makâmî) karîneler taşıması gerekir. İster vazifî ister sözlüksel anlam olsun, makam olmadan çoklu bir yapıya sahiptir ve ihtimallidir. Mânâ kesinliğini ancak karîne ile kazanır. En büyük karîne ise makamdır (bağlamdır).⁷⁰

Makâlî (söz için: lafzî ve manevî) karîneler, yapısal ve sözlüksel anlamın çokluğunu ve ihtimalliğini ortadan kaldırabilir ancak bu karîneler bizi sözün anlamına götürür. Kelimelerin vazifî ve sözlüksel anlamı, ancak sözün anlamına ya da siyaktaki lafzî anlama ya da usûlcülerin dediği; nassın zâhiri anlamına denk düşer. Metnin bu zâhirî anlamına ulaştıktan sonra, hâlî karîneleri cümle içindeki söz-içi karînelere dâhil eden makamın anlamına yani toplumsal anlama da ulaşmak gerekir. Makâm, doğal olsun toplumsal olsun, sözün söylendiği durumlardır. Delâli anlamada ancak böyle (lafzî anlam ve bağlamsal anlamın kavranmasıyla) ulaşılır.⁷¹ Lafzî karîneler: siyâkı (cümle akışını), yola benzetilirse bu yol üzerinde bulunan açıklayıcı işaretleri de karînelere benzetilebilir. Kelimenin fiil, isim, sıfat, zarf, edât, halife gibi yapılara taksîmi; sarf siygaları, sayı, adet, tür, belirlilik gibi çekim yapıları; farklı eklemeler, yolun farklı ayrımlarını yani cümle akışını, siyâkını gösteren faydalı karînelerdir. Bahsi geçen daha birçok karîneyle birlikte, kelimeler arasındaki alakanın ortaya çıkarılması ve en azından cümle lafzî anlamının belirlenmesi için daha birçok karîneye ihtiyaç duyulmaktadır.⁷²

Temâm Hassân, klasik nahiv yöntemini çağdaş nahvin gelişmesi bağlamında eleştirirken, dile getirdiği önerilerden bazılarını şöyle özetler: Dilbilimde anlamın belirlenmesi için betimsel, dönüşümsel, üretimsel yöntemlere başvurduğu eserlerine topluca bakıldığında başat konulardan bazıları şu şekildedir. Ferdinand de Saussure'ün "Dağıtıcı Teorisi"nden, özellikle hocası Firth'in "Bağlam Teorisi"nden yararlanmış, metin bilimden,

⁷⁰ Temâm Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye mâ'nâhâ ve mebnâhâ*, 39-40.

⁷¹ Temâm Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye mâ'nâhâ ve mebnâhâ*, 334.

⁷² Temâm Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye mâ'nâhâ ve mebnâhâ*, 134.

sözlükbilim ve epistemolojiden yararlanmıştı. İstishabı, kıyasa tercih etmiş, şâzları da önemsemiştir. Dilbilimde kullandığı modern ve klasik kaynakları çeşitli olup betimsel yöntemin özgürleştirilmesi çağrısını her fırsatta yineleyerek teorik çerçevenin pratik bir zeminde uygulanmasını başarı ile yaptığı söylenebilir. Çağdaş Arap dilbilim çalışmalarında karşılaştırmalı yöntemin esas olduğunu, Batı dilleri araştırmalarına paralel olarak geliştirilerek teori ve pratik birbirinden kopmadan, yürütülmelidir. O modern bir dilbilimci olarak kendisinden beklenenin aksine, hadisle istişhâdı caiz görmüş hatta tercih etmiştir. Nahivcilerin hadisçi olmaması sebebiyle hadisle istişhâda mesafeli hatta bazıları reddetmişlerse de o hadisle istişhâdı önemsemiş, nahivcilerin hadisle istişhâda duydukları kaygı ve endişenin daha fazlasını Arap Câhiliye şiiri için de söz konusu iken şiir için de aynı önlemleri almaları gerekmez mi sorusunu dilbilimcilere yöneltmiştir. İnsan fitratında/tabiatında var olan dil yetisinin varlığını reddetmiş, dilin tekrarla, temrînle kazanılabileceğini savunmuştur. Klasik nahivcilerin dilin fesâhati için öne sürdükleri bir zaman ve mekânla sınırlanması ve tarihlenmesini kabul etmemesi ve dil tarihinin gelişimi açısından bir engel olarak görmesi, betimsel yöntemin taraftarı olduğunun göstergesidir. İslâm öncesi Câhiliye Şiirlerini çok fazla önemsemelerini gereksizliğini belirtmiştir. Fasîh Arapçanın kuralları belirlenecekse eğer bu Kureyş lehçesiyle sınırlanmamalı, diğer kabileleri de içine almalı o gün için dil bütün kabilelerde gelişmişti salt birkaç kabilede değildi. Füşha dil birkaç kabile ile sınırlanmamalı, belli kabilelere hasredilmemeliydi demektedir.

Temmâm Hassân'ın görüşlerine büyük ölçüde katılmakla beraber yine de Kureyş lehçesinin o bölgede o zaman için daha belirleyici olduğu, şâirlerin şiirlerini Kureyş lehçesini esas alarak yazdığı da düşünülmektedir, kültür ağırlıklı panayırların hazırlanması bunun kanıtı olabilir.

Sonuç

Bu çalışmada, klasik erken dönem Arap dil düşüncesinin gelişimi ile öne çıkan nahivcilerin ve dilcilerin dil maddelerini derleme süreçleri irdelendi. Dilbilim ile nahiv, fikhü'l-luga ile ilmü'l-luga arasındaki farklar, örtüşen ve ayrışan yönler tahlil edildi. Bu bağlamda aşağıdaki sonuçlara ulaşıldı:

Nahvin gerçek kurucusu Ebû'l-Esved ed-Düeli değil, Abdullah b. İshak el-Hadramî ve öğrencileri İsbâ b. Ömer es-Sakafî, Yûnus b. Habîb ve Ebû Amr b. Alâ'nın eliyle büyük ölçüde şekillenip temellendirildi. Klasik nahiv vasfî olarak başladı, nahivden beklenen vasfî

olarak devam etmesi yönünde idi, ne var ki mi'yârî alana dönüştü, tekrar vasfî alana dönüşmesi gerektiğine dair argümanlar ileri sürüldü. Fıkhü'l-luga ile ilmü'l-luga benzer kavramlar olup ele aldıkları konuların aynı olduğu ve aralarında yöntemsel olarak bir farkın bulunmadığı ifade edildi. Arap dilinin ilk malzeme temininde referans olan beş kabile ile sınırlanması ve Kureyş lehçesinin öne çıkarılması siyasî nedenlerle izah edilse de Kur'an'ın Mekke ortamında nazil olması ve Mekke etrafında yıllık yapılan şiir vb. kültür panayırılarının düzenlenmesi da göz önüne alındığında Kureyş lehçesinin öne çıkarılmasının esbâb-ı mücibesi sayılabilir. Arap yarımadasında dil maddelerinin beş kabile ile sınırlandırılması ve diğer kabilelerin âdeti yok sayılması, dilin gelişmesi için uygun bir yöntem olmadığı gibi daha sonraki yıllarda tarihlendirilmesi kuralı getirilse de dilci ve nahivciler tarafından birçok kez de bu kural delinmiş ve dilin geniş olan kelime dağarcığının daralmasına sebep olmuştur. Nahivci ve dilcilerin Arap dilinin başka dillerden kelime almasının zorlaştırmaları da Arap dilinin gelişimi açısından kabul edilebilir haklı bir gerekçe olamaz. Halis Araplar olduklarını iddia eden nahivci ve dilcilerin, nahiv ilmini de mevâlî ilmi diye küçümsemeleri ve kâale almamaları bir haylî sorunlu bir durum olduğu tenkit edildi. Kur'an'ın kelime dağarcığı tarandığında zengin literatürü ile başka dillerden birçok kelime kullanmasına karşın, nahivci ve dilcilerin Arap dilinin etrafına âdeti kalın duvarlar örmeleri Arapçanın dil gelişimi açısından olumlu bir durum olarak telakki edilemez. Nahvin dilbilime dönüştürme çabaları desteklenmeli Arap dilinin birçok konusundan biri olan gramer kuralları esnetilebilmelidir. Temmâm Hassân'ın vb. Arap dilbilimcilerinin bu dönemde Batı dilleri ile nahvi karşılaştırmalı çabaları bağlamında ihyâ ve tecdît hareketi desteklenmelidir. Ülkemizde son yıllarda Arap dilbilimine yönelik eğilim ve yönelimin her geçen gün katlanarak nitel bir şekilde arttığını, bu yöndeki akademik çalışma ve çabaların bir semeresi olarak okunabilir.

Son olarak Arap dili, gramerin boyunduruğundan kurtarılmalı; dilin gramerden ibaret olmadığı açıklığa kavuşturulmalı ve betimlemeli bilimsel metoda yönelik desteklenmeli bu yolla da Arapçanın gelişmesinin önü açılmalıdır.

Kaynakça

- Abduh Râcihi. *Fıkhü'l-luga fi'l-kütübi'l-Arabiyye*. Beyrut: Dâru'n-nahdati'l-Arabiyye, 2009.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Cilt: 1, 2015.
- Arafe, M. Ahmed. *en-Nahv ve'n-nühât beyne'l-Ezher ve'l-camiâ* Kahire, trhs.
- Arslan, Mehmet Nafi. *Abduh er-Râcihi ve et-Tatbîku'n-Nahvî Adlı Eseri*. Şarkiyat 8/2 (Kasım 2016), 728-753.
- Avery, Robert – Bezmez, Serap – Edmonds, Anna G. – Yaylalı, Mehlika. *İngilizce-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Redhouse, 1989.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap İslâm Kültürünün Akıl Yapısı*. çev. Burhan Köroğlu-Hasan Hacak-Ekrem Demirli. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, 2000.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Felsefi Mirâsımız ve Biz*. çev. Said Aykut, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Tekvînü'l- Akli'l-Arabî*. Beyrut: Merkez Dirâsatü'l-vahdeti'l-Arabiyye, 2009.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 3. Basım, 1999.
- Dayf, Şevkî. *el-Medârisu'n-nahviyyîn*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 7. Baskı, Trhs.
- Dayf, Şevkî. “Teysîru'n-nahv”. çev. Ali Bulut, *Mecelletü mecma'î'l-luğati'l-Arabiyye*, 27. cilt. Kahire: y.y, 1981.
- Delfî, Ali Hassân Abdülhüseyin. *Fıkhü'l-luga, İlmü'l-luga ve Filolocya*, Mecelle Fasile Muhakkeme. Câmîatü Vâsit, Külliyyetü't-Terbiye Kısmü'l-Lugati'l-Arabiyye, 2014.
- Durmuş, İsmail. “İstîşâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23/396-397, İstanbul: TDV Yayınları, 2001. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/istishad-arap>
- Durmuş, İsmail. “Fıkhü'l-Luga”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ek-1/451-454, Ankara: TDV Yayınları, 2020. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/fikhü'luga>
- Erkal, Abdulkadir. “Dilbilim Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 7, (1997), 7-12. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2853/39483>
- Fârâbî, Ebû Nasr. *Kitabu'l-hurûf*. çev. Ömer Türker, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Gibb, H.A.R. *Arap Edebiyatı*. çev. Onur Özatağ, Ankara: Doğubatu Yayınları, 2017.
- Goodman, Lenn E. “Arap Edebiyatındaki Yunan Etkisi”. *Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, çev. (Esat Ayyıldız), 18/47, (2018), 15-44.
- Hassân, Temmâm. *el-Lugatü beyne'l-mi'yâriyye ve'l-vasfiyye*. Kahire: Âlemü'l-kütüb, 2000.

- Hassân, Temmâm. *el-Usûl: Dirâsatün ebistemülücüyyetün li 'l-fikri 'lugavî inde 'l-Arab Nahiv-fikhü 'l-luga- belâga*, Kahire: Âlemü'l-kütüb. 2000.
- Hassân, Temmâm. *İctihâdâtü 'l-lugaviyye*. Kahire: Alemü'l-kütüb, 2007.
- Hassân, Temmâm. *Makâlât-I*. Kahire: Alemü'l-kütüb, 2007.
- İbn Haldûn, Abdurrahman Ebû Zeyd Veliyüddîn. *Mukaddime*, Beyrut: Dâru'l-cîl, trhs.
- İbn Haldûn, *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 12. Baskı, 2016.
- Kaya, Mustafa. “Modern Arap Dilbilim Çalışmaları”. *EKEV (Erzurum Kültür Eğitim Vakfı) Akademi Dergisi*, 12/36, (2008) 335-350.
- Mebrûk Berakât. *el-Fikru 'n-nahv inde Temmâm Hassân*, Cezair: Câmîâtü Kâsdî Mirbâh Verkale, Külliyyetü'l-Âdâb ve'l-lugât, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Nevâra, Bahrî. *el-Kitabetü 'l-lisâniyyeti 'l-Arabiyyeti 'l-hadise İbrâhim Enîs enmüzece*, Cezayir: Camiatü Abbâs Lagrur Haşenli, 2017.
- Öğmüş, Harun. “Nahvin Kuran’ın Anlaşılmasına Etkisi Bağlamında İbn Mâdâ el-Kurtubî’nin Kitabü’r Red ala’n-Nuhât Adlı Eserinin Değerlendirmesi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, (2014), 58-77.
- Rabih, Bu’mezî. *Teyşîr ta 'limiyyetu 'n-nahv*, Kahire: Alemü'l-kütüb, 2009.
- Râcihî, Abduh. *Fikhü 'l-luga fi 'l-kütübi 'l-Arabiyye*. Beyrut: Dâru'n-nahdatü'l-Arabiyye, 2009.
- Sâlih, Subhî. *Dirâsatün fi fikhi 'l-luga*. Dimeşk: Matbaatü Câmîâ, 1960.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. “Halil b. Ahmed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15/309-312, Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Vardar, Berke – Göz, Nükhet – Huber, Emel- Senemoğlu, Osman – Öztokat- Erdim. *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları, 2002.
- Yaylagül, Özen. *Göstergebilim ve Dilbilim*. Ankara: Hece Yayınları, 2015.
- Yerinde, Âdem. *Klasik Nahiv Eleştirisi (İbn Madâ el-Kurtubî ve Nahivciliği)*. İstanbul: Ocak yayınları, 2015.